

19. YÜZYIL ANADOLU'SUNDAN GÜNÜMÜZE YANSIYAN ÖZGÜN BİR TARIMSAL TİCARET YAPISI: GÜVERCİNLİKLER

Yrd. Doç. Dr. Gonca BÜYÜKMIHÇI
Erciyes Üniversitesi Mimarlık Fakültesi
bmgonca@erciyes.edu.tr

Özet

Heterojen bir nüfusu olan ve çeşitli kültürlerin birbirleriyle kaynaştığı tüm dünya kentlerinde yerel kimlik özelliklerine sahip birçok özgün yapı tipi oluşmuştur. Bu yapı tipleri içerisinde anıtsal nitelikli olanlar birçok kişi tarafından araştırılmış, yayınlanmış, koruma altına alınmış ve günümüze ulaştırılmıştır. Ancak görece daha az irdelenmiş ve korunmuş olan konutlar, çeşmeler, küçük ticaret yapıları gibi gündelik yaşam ve halk kültürüne daha yakın olan yapılar, kendi kaderlerine terk edilerek, yeterince araştırılmamış ve günümüze önemli kayıplar vererek ulaşabilmiştir. Oysaki kentlerin ticari, sosyal ve ekonomik yaşamının simgesi olan anıtsal yapılar kadar, bu yapıların gerisinde kalarak özellikle ticari yaşamın hareketlenmesini sağlayan halı-kilim atölyeleri, pastırma-sucuk imalathaneleri, güvercinlikler, bezirhaneler, şarap ve şirahaneler gibi ticari üretime yönelik küçük yapıların da korunumu sağlanmalıdır. Tarımsal ticaretin gerisinde bir destek ünitesi olarak yapılandırılan ve bu makalenin ana konusunu oluşturan güvercinlikler de, yerel kaynakları yalın bir şekilde yorumlayan fonksiyonalist bir mimarın temsilcisi olarak, kaybolan halk mimarisinin korunması gereken önemli bir öğesidir. Dönem insanının yaratıcı ve üretken gücünü simgeleyen güvercinlik yapılarının mimari literatüre eklenmesini sağlamak amacıyla gerçekleştirilen bu çalışma, aynı zamanda bu yapıların uluslararası ve yerel boyutta sürdürülebilirliklerinin sağlanması açısından da son derece önemli bir anlam taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Güvercinlikler, Tarımsal Ticaret Yapıları, Kayseri, Sürdürülebilirlik

THE DOVECOTES: AN AUTHENTIC AGRICULTURAL COMMERCIAL STRUCTURE FROM 19TH CENTURY TO OUR TIME

Abstract

The main differences among cities are the cultural strata forming spatial layers of their physical structure. These are the outcomes of diverse systems in terms of economic, social and physical life. Architectural artifacts are the ones among many of the residual of this accumulation of cultural diversity. Among these, given priority mostly to the monumental types so far, that of daily use such as dwellings with small-scale industrial buildings seems utterly overlooked. However, being not only cultural icons but exhibiting the actuality of the socio-economic life of an era, these are seems to deserve to be sustained as much as the so far preserved ones do. Being among these assets, the dovecotes full of rich qualities are unique samples of a symbiosis between the local life and resources in terms of ecology. This article presents an opening for a better understanding "conservation" in terms of "sustainability".

Keywords: Dove cote, Sustainability, Vernacular, Kayseri, Heritage, Industrial Buildings

Giriş

Avrupa ve Asya gibi iki önemli kıtanın kesişiminde yer alan Türkiye'nin özel coğrafi konumu, çok eski çağlardan beri göçlerin ve kavim hareketlerinin, bu kıtalar arasında köprü durumunda bulunan Anadolu üzerinden gelişmesine neden olmuştur. Bu hareketler sonucu, zengin bir kültür mozağına sahip olan Anadolu'da kurulan her medeniyet, kendi kültürünü Anadolu'ya taşımış, orada bulunduğu medeniyetlerden, doğal çevre koşullarından ve yerel malzeme özelliklerinden etkilenecek kendi kültürüne ve yaşama biçimine uygun yapılarını oluşturmuştur. Kültürel mirasımızın temsilcisi olan bu yapılar içinde, dini, sivil, ticari, teknik ve ekonomik birçok yapı tipine rastlanmaktadır. Yapıldıkları dönemin canlı tanıkları olan bu mimari yapıların hepsi de dönemlerinin ortak özelliklerini içermekle birlikte, bazı önemli konularda birbirlerinden farklılaşarak bölgesel özellikler göstermektedirler.¹

Harita 1

Dünyanın en eski şehirlerinden biri olan Kayseri, klasik çağlarda Kapadokya adı verilen bir bölge içinde yer almaktadır. (Harita 1) Türkiye'nin merkezinde bulunan bu bölge; Kayseri, Nevşehir, Niğde, Kırşehir gibi şehirleri kapsar. İpek yolu buradan geçer. Bu nedenle her çağda tüm ulusların ilgisini çekmiş ve pek çok uygarlığın beşiği olmuştur. Özellikle ticaret alanında geçmişten günümüze her dönem odak noktası olma özelliğini koruyan Kayseri'de ticarete hizmet eden tamamlayıcı ve destekleyici birçok küçük ticari yapı tipi bulunmaktadır. Kent ve

¹ Büyükmihçi G.,1997, S:44

çevre kimliğine katkıda bulunan ve yöresel yaşam biçimini yansıtan bu tip küçük ölçekli yapılar da en az anıtsal eserler kadar önemle ele alınmayı ve yaratıcılığın esin kaynakları olarak gelecek nesillere aktarılmayı hak ederler. Küresel dünyada yerleşmenin önemli belirteçleri olarak ekonomik ve sosyal açıdan tetikleyici birer dinamik etki yaratan bu yapılar, tüm özgün özelliklerine rağmen bugüne kadar genel mimari literatür içerisinde bilimsel anlamda yeterince yer almamış ve önemsenmemiştir. Bu açığı az da olsa kapatmak amacıyla hazırlanan bu makalede, küçük ölçekli yapı grupları içinde önemli ve özgün bir yere sahip olan güvercinlikler incelenerek birçok boyutu ile tanıtılmaya çalışılacaktır.

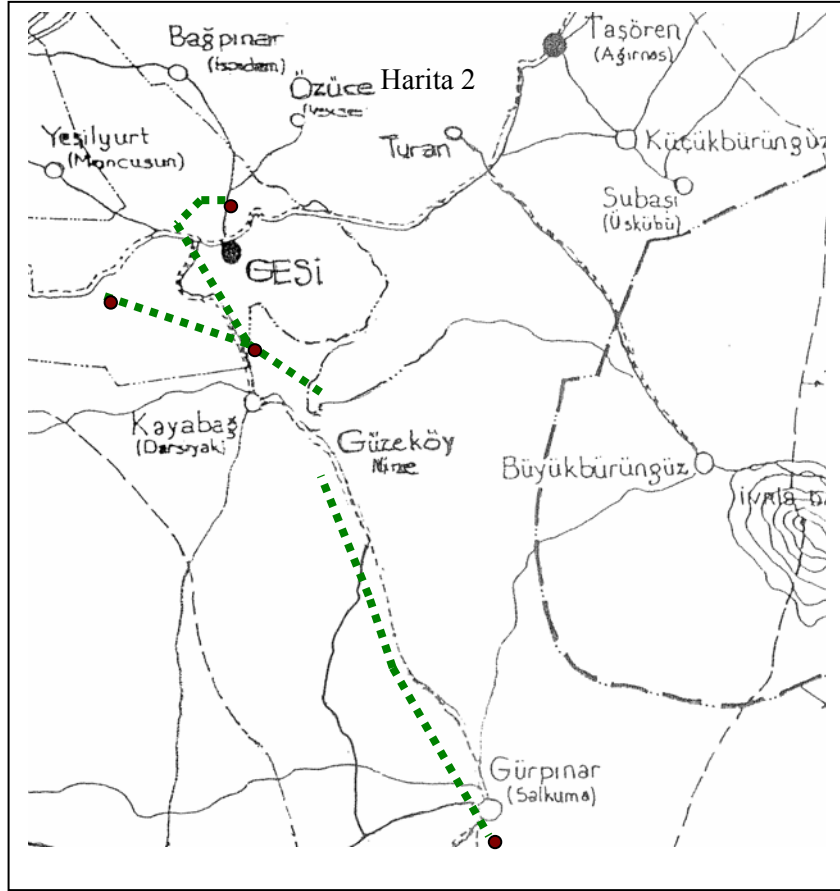
Resim1

1. Güvercinliklerin Tanımı ve Konumu

Özgün bir vadi formasyonu içinde doğal ortamla bütünleşmiş olan güvercinlik yapıları, ilk görenler için gizemli bir mimari form oluşturmaktadır. (Resim 1) İlk bakışta bir anlam yüklenemeyen bu baca görünümlü yapıların aslında önemli bir endüstri yapısı olarak yapılandırılan bir mimari tasarımın, toprak üstünde kalan bölümü olduğunu anlamak mümkün değildir. Belli bir dönemde belli bir amaca hizmet etmek üzere özel olarak tasarlanarak oluşturulmuş olan bu yapılar; Osmanlı Devleti döneminde, tarım için vazgeçilmez bir malzeme olan güvercin gübresinin²

² Koğa adı verilen güvercin gübresinin Osmanlı döneminde önemli bir ihraç ürünü olduğu bilinmektedir. Osmanlı Devlet Arşivleri'nde yurtdışından gelen gübre talepleri ve

düzenli ve sistematik bir şekilde toplanabilmesi amacıyla yapılmış özgün örneklerdir. Halk mimarisinin temsilcisi olarak yerel yapılaşma modelleri içinde özgün form ve fonksiyonları ile önemli bir yere sahip olan güvercinlikler, doğa ile uyumlu, insana saygılı yapıları ile mimarlıktan şehirciliğe, ekolojik tarımdan küreselleşmeye kadar genişleyen bir çerçevede ele alınarak değerlendirilmesi gereken önemli bir konudur.

yurtdışına yapılan çeşitli satışlara ilişkin belgeler bulunmaktadır. Osmanlı döneminde güvercin gübresinin, Kapadokya bölgesinde üzüm bağlarında, Kayseri yöresinde dönemin önemli ticari ürünü olan cehri üretiminde, Diyarbakır çevresinde ise karpuz yetiştiriciliğinde, verimi arttırmak amacı ile kullanıldığı bilinmektedir. Kapadokya'da güvercinlik, Diyarbakır'da ise borhane adı ile anılan bu yapılardan elde edilen güvercin gübresinin bileşiminde, yaklaşık %25 organik madde, %2 Azot, %1 fosforik asit bulunmaktadır.

Kayseri güvercinlikleri, ağırlıklı olarak Gesi, Efkere, Gürpınar, Kayabağ (Darsiyak) ve Güzelköy (Nize), beldelerinde yer almakta olup, Kayseri-Gesi, Gesi-Darsiyak, Gesi-Nize ve Nize-Gürpınar yol aksında yer alan vadiler üzerinde konumlanmıştır. (Harita 2) Bu güvercinliklerin her biri özel mülkiyette ve tapuludur. Vadi içinde 127 adet tescil edilmiş korunması gereken anıtsal kültür varlığı niteliğinde güvercinlik mevcuttur.³ Araştırmalar sırasında 12 Adet kaya oyma, 130 adet bağımsız yapı şeklinde güvercinlik tespit edilmiştir. Bu yapıların 32 tanesi harap, 47 tanesi onarım gerektirir, 41 tanesi de iyi durumdadır. Tescil edilen güvercinliklerin ağırlıklı olarak Kayseri'nin Gesi beldesi çevresinde yer alması Gesi beldesinin kısa tanımını gerektirmiştir.

1.1. Gesi Üzerine Kısa Bilgiler

Orta Anadolu'nun hızla büyüyen metropolü, Kayseri kentinin yakın çevresinde yer alan "Derevenk Vadisi", özgün morfolojik yapısı ve, hiç bitmeyen yeşil varlığı ile tarihsel gelişme sürecinde sürekli olarak yerleşimlere konu olmuştur.⁴ Bu vadi içinde, saklı kalmış bir dizi, küçük tarihsel-kentsel yerleşme birimi bulunmaktadır. Bu yerleşkelerden biri olan Gesi, ilginç topografik özelliklere sahip bir ortamda, dar ve derin vadilerin yamaçlarında konumlanmış, birbirine yakın üç küçük yerleşme bütünüdür. Yerleşik alanlar, yüksek ağaçlı doğal değerler ve ona kontrast zayıf bitki örtülü çıplak alanlarla çevrilidir.

Kayseri iline 18 km. uzaklıkta bulunan Gesi, Kızılıрмаğın İç Anadolu Bölgesinde yaptığı büklümün güneyinde, irili ufaklı bir çok eski yanardağın patlamaları sonucu biriken kül ve lavların oluşturduğu geniş bir platoda kendine bir yerleşme alanı seçmiştir. Bu plato, Kızılıрмаğa dökülen akarsu ve dereler tarafından aşınarak oluşmuş derin vadilerle hareketli bir yapı kazanmıştır. Doğa ile tarihin böylesine uyumlu bir birliktelik sergilediği ender yerleşim yerlerinden biri olan Gesi ve çevresi; hızla küreselleşen dünyaya yerelliğin sesi olarak tanıtılmayı hak eden önemli bir doğa parçasıdır.

Bizans döneminden kalma kaya oyma kiliselerin yeniden değerlendirilmesi ile oluşturulan Kapadokya bölgesi güvercinlikleri ise en yoğun biçimde Uçhisar civarındaki vadilerde, Göreme-Kılıçlar ve Güllüdere vadilerinde, Ürgüp-Üzengi vadisinde, Ortahisar-Balkan deresi vadisinde, Nevşehir yakınlarındaki Çat vadisinde, Kayseri sınırları içerisindeki Soğanlı vadisinde bulunmaktadır.⁵ (Resim 2-3-4-5)

³ T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulunun 19.07.1985 tarih 1298 sayılı kararı ile

⁴ 2005-2006 Bahar Dönemi Sanat Tarihi Bölümü Rölöve dersi öğrenci çalışmalarından alınmıştır.

⁵ www.nevsehir.gov.tr (31.07.2006)

Resim 2

Resim 3

Resim 4

Resim 5

2. Güvercinliklerin Oluşumunu Sağlayan Yasal, Siyasal ve Ekonomik Ortam

Anadolu'da merkezi bir coğrafi konuma sahip olan Kayseri, yüzyıllar boyunca çeşitli kültürlerin yerleşim yeri olarak daima önemli bir kent olmuştur. İlk yerleşimi Hititlerle başlayıp Roma, Bizans, Selçuklu, Osmanlı gibi birçok medeniyete ev sahipliği yapan Kayseri, Hititler döneminde bölgenin ticaret merkezi konumundadır. Selçuklu döneminde bir bilim ve eğitim merkezi olarak ön plana çıkan kent, Osmanlı döneminde yeniden ticaret hayatı ile ağırlık kazanmıştır.

Tarımsal üretime yönelik olarak yapılandırılan güvercinliklerin yapım mantığını kavramak için, dönemin ticari ve ekonomik yapısını kavramak gerekir. Bu noktadan hareketle, öncelikle dönemin sosyo-kültürel ve ekonomik yapısı üzerinde durulacak; ticari ilişkiler, halkın gelenek ve görenekleri ile ilintili olarak verilmeye çalışılacaktır.

Osmanlı devlet düşüncesinin esası, farklı inançlara sahip çeşitli toplulukları bir siyasi çatı altında toplayıp, adilane bir şekilde idare etmektir.⁶ Tüm Anadolu'da olduğu gibi Kayseri'de de yoğun sosyo-ekonomik gelişim ve değişimlerin yaşandığı bir dönem olan 19. yüzyılda, kent halkını Müslüman Türklerle iç içe yaşayan Ermeniler ve Rumlar oluşturmaktaydı.⁷ Çok kültürlü Osmanlı İmparatorluğu'nun denetimi altında bulunan bütün bölgelerde olduğu gibi Kayseri'de de rastlanan etnik çeşitlilik ticaret hayatına da yansımış, Kayseri'nin yoğun ve hızlı iktisadi yapısını, canlılığını ve renkli yaşamını oluşturmuştur.⁸

Bu dönemde Kayseri ticaretini; transit ticaretin yanı sıra, halı-kilim, pastırma-sucuk, bezir yağı, şarap, deri ve seraciye malzemeleri gibi yerel ürün imalatı ile, tarımsal ticaret ürünleri oluşturmaktaydı.

19. yüzyılın ortalarında endüstri devrimini tamamlayan bazı Batı ülkelerinin sanayi hammaddelerine olan yoğun talepleri nedeniyle Kayseri ve çevresinde klasik tahıl üretimi terk edilerek tarlalara alışılagelmiş ürünler yerine ticari alanda daha çok kazanç sağlayan, alaca boya, geven otu ve cehri gibi ticari tarım ürünleri ekilmeye başlanmıştır. (Resmin 6-7) 19. yüzyılda Kayseri ve yakın çevresinde yetişen tarımsal ürünler içinde ticari açıdan en değerli olanı cehridir. Step iklimine sahip bir volkanik yörede yer alan Kayseri'nin toprağının kuraklığı ve az yağış alması önemli bir tarımsal ticaret ürünü olan cehrinin yetişmesi için ideal bir ortam yaratmış ve Kayseri cehrisini pazar içinde önemli bir konuma taşımıştır.

Resim 6: Geven otu (astragalus)

Resim 7: Cehri (rhamnus petiolaris)

18. ve 19. yüzyıllarda Avrupa boya piyasasına tamamen hakim olan cehri için alıcı olan İngiltere, Hollanda ve Fransa gibi sanayileşmiş ülkeler, yüksek kalite

⁶ Aktan, A., 2000, S: 8

⁷ Benneth, F., 1880, Jennings, S.R.C., 1976, Faroqhi, S., 1987

⁸ Detaylı bilgi için bakınız Büyükmihçi, G., 2006, Tuzcu, A., 2000

tesisi nedeni ile Kayseri cehrisi ile yakından ilgilenmiş, hatta İngiltere bu dönemde Kayseri’de cehri alışverişini denetlemek ve düzenlemek amacı ile ticari bir konsolosluk kurmuştur.⁹

Yöre halkının özenli çabaları ile üretilen bu ürünler, toplandıktan sonra uygun ortamda kurutularak çuvallara doldurulur, toptancı tüccarlara okkası 6-8 kuruş arasında bir fiyata satılırdı. Ermeni toptancı tüccarlar ise satın aldıkları ürünü İzmir ve Tarsus limanlarına taşıyarak, okkasını 18-24 kuruşa Avrupalı tüccarlara satarlardı.¹⁰ Tarsus ve İzmir limanlarından İngiltere’ye ihraç edilerek¹¹ halka önemli bir gelir kaynağı sağlayan cehri üretimi bazı zanaatların ve tarım ürünlerinin üretiminde gerilemeye neden olmuşsa da Osmanlı imparatorluğu’nun içinde bulunduğu gerileme dönemine bağlı olarak birçok sıkıntının ve olumsuzlukların yaşandığı günlerde, Kayseri halkının göreceli bir refah yaşamasını sağlamıştır.

Kent için önemli bir gelir kaynağı olan bu bitkilerin en iyi şekilde yetiştirilmesi ve bakılması için gereken gübrenin elde edilmesi noktasında devreye giren güvercinlikler, yapıldıkları dönemin fiziki koşullarının orijinalitesi ile onları üreten toplumun o günkü sosyal, ekonomik, teknik, estetik yada daha kavramsal bir tanımla kültürel boyutunu açığa vuran özelliklerle yüklüdürler.

3. Güvercinliklerin Mimari Yapısı

Dönemin sosyo-ekonomik şartları içinde önemli bir yan sanayi yapısı olarak yapılandırılan güvercinlikler, mimari anlamda değerlendirildiğinde, aynı amaca hizmet eden iki farklı tip güvercinlik yapısı ile karşılaşılmaktadır. Bunlardan birisi kaya oyma güvercinlikler, diğeri ise baca şeklinde uzantıları ile dikkat çeken bacalı güvercinliklerdir.

3.1 Kaya Oyma Güvercinlikler

Yörenin, Hıristiyanlığın ilk yıllarına uzanan tarihi yapısı içinde bol miktarda var olan kaya oyma kiliselerin mevcut yapılarının değerlendirilmeleri ile oluşturulmuş örneklerdir. Bölgenin jeolojik¹² ve topoğrafik yapısına bağlı olarak, yüzlerce yıl önce yaşamış insanların oluşturduğu uygarlıktan kalan izler üzerinde yapılan kaya oyma güvercinlikler, bugün yarı yıkık yapıları, insansızlığı ve zamana direnen özgün mimarisi ile, esrarlı bir manzara sunmaktadır. (Resim 8)

⁹ www.kayserim.net/bilgilendirme/tarim.asp (15.06.2006)

¹⁰ Tuzcu, A., 2000, S:539 (Issawi, C., 1980, S:129)

¹¹ Tuzcu, A., 2000, S:537 (Anatolian Provinces Reports-Consul, Gilford, W.P., 1896, S:134)

¹² Tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapan Kapadokya Bölgesi, jeolojik devirlerde aktif birer volkan olan Erciyes Dağı ve Hasan Dağından bölgeye yayılan lavların oluşturduğu tuf tabakasının, vadi yamaçlarından akan yağmur sularının, soğuk ve sıcak havanın ve rüzgarın etkisi altında aşınmasıyla bugünkü halini almıştır. Oyulmaya ve şekillendirilmeye uygun, yumuşak dokulu tuf tabakaları; peri bacaları, kaya oyma evler, kiliseler gibi birçok ilginç mimari elemanın şekillenmesine olanak sağlamıştır.

Resim 8

Bizans döneminde manastır veya kilise olarak kullanılmış olan kaya oyma yapıların girişleri ve pencere boşlukları kapatılarak mekan içi güvercinlik haline getirilmiştir. (Resim 9-10) Çavuşin kasabası yakınlarındaki, Nicophorus Phocas Kilisesi ve Vaftizci Yahya Kilisesi, Göreme’de Meryem Ana Kilisesi, Ortahisar’da Hallaç Manastırı güvercinlikleri bunlara en iyi örneklerdir.

Resim 9

Resim 10

Bu tip güvercinliklerin dış cephelerine; güvercinler için giriş kapısı görevi gören, oldukça dar delikler açılmış ve bu deliklerin çevresi yöresel sanatçılar tarafından zamanın geleneğine uygun olarak bezenerek kuşların dikkati çekilmek istenmiştir.¹³ (Resim 11-12-13-14).

Resim 11

Resim 12

Resim 13

Resim 14

Özellikle Kapadokya bölgesinde güvercinlik vadisi olarak adlandırılan vadede yaygın olarak konumlandırılan bu tip güvercinliklerin yüzeyi, yöresel sanatçılar tarafından zengin bezemeler ve kitabeler ile süslenmiştir. Çok renkli boya kul-

¹³ Güvercinliklerin dış yüzeyinin bezemesinde kullanılan boyalar; yörede “yoşa” adı verilen, yabani ot ve demir oksit içeren topraktan elde edilmiştir. Ceviz kabuğu ve yaprağından yeşilin 4 tonu, cehri otundan sarı, üzüm kurusundan koyu kırmızı, soğan kabuğundan pembe, kızıl ağaç kabuğundan kahverengi, parlaklık vermesi için ise inek idrarı kullanılmıştır. www.nevsehir.gov.tr/turizm/kapadokyaguvercinlikleri (30.07.2006)

lanımı ile yapılandırılan ve Türk-İslam halk resim sanatının öncü örneklerinin sergilendiği güvercinlik süslemelerinde genellikle bölgedeki sosyal yaşantıyı yansıtan figürler, bitki ve hayvan motifleri, halı, kilim motifleri, geometrik desenler ve simetrik kompozisyonlara rastlanmaktadır.¹⁴ İç mekanda ise duvar yüzeylerine kuşların yumurtlaması ve yuvalamaları için uygun büyüklükte oyuklar ve nişler yapılmıştır. (Resim 15-16)

Resim 15

Resim 16

3.2. Bacalı Güvercinlikler

Belirli bir zaman diliminde, belli bir amaca hizmet etmek üzere kabul görmüş tasarım kalıpları içinde, özel olarak yapılandırılmış döneme özgü yapılardır. 19. yüzyılın ikinci yarısında; sınırlı kombinasyonları içinde birbirinden bağımsız

¹⁴ Yöre sanatçılarının duyguları, düşünceleri, mesajları ve yaratıcılığının izlerini taşıyan bu süslemeler 18. ve 19. yüzyıla tarihlenmektedir. Bu yüzyıllarda yaşamış Kapadokyalı sanatçıların basit ancak mistik anlamı olan motifleri tercih ettiklerini gösteren bu figürler arasında nargile içen adamlar ve kılıç-kalkan oynayanları betimleyen çizimler dikkat çekicidir. Göreme, Çavuşin ve Zelve vadilerindeki güvercinliklerde çoğunlukla Anadolu'da görülen en eski motiflerden biri olan çark-ı felek motifleri görülmektedir. Eski dönemlerde dört rüzgar tanrısını temsil etmiş olmasına karşın günümüzde, dönen dünyayı, kaderi, feleğin ve aşkın çemberini simgeleyen çark-ı felek motiflerinin yanı sıra, üstünde kuş tünemiş hayat ağacı ve nar motifleri de yaygındır. Şaman geleneklerinden kaynaklanan hayat ağacı, öteki dünyaya geçişi sağlayan yolu simgelemektedir. Hayat ağacı üzerinde yer alan kuşlar ise ağaca bekçilik yapan ve bu yolculukta insanlara eşlik eden yaratıklardır. Cenneti, bolluğu ve bereketi temsil eden nar ise Anadolu'da tarih boyunca kutsal bir meyve olarak kabul edilmektedir. Yukarıda bahsedilen motiflerin yanı sıra bazı güvercinliklerde Eski Türkçe ile yazılmış kitabeler de yer almaktadır. Kitabelerde yapım tarihi, "Maşallah" ve "Allah" kelimeleri ve nadir de olsa güvercinliğin sahibinin kimliğini ve mesleğini belirtir yazılar da yer almaktadır. Eski Türkçe ile yazılmış kitabeler daha çok Kur'an-ı Kerim'in nazar ile ilgili ayetlerini içermektedir. (İşçen, Y., Kapadokya ve Güvercinlikler, Anadolu güvercin kültürü derneği. www.anadoluguvercin.com (22.05.2006)

olarak tasarlanmış olan güvercinlikler, halk mimarlığının ilginç bir örneği olarak kenti oluşturan yapı stokunun belki de en özgün birimleridir.

Baca, havuz, yuvalar, yem toplama platformu ve güneşlenme saçakları gibi fonksiyonel birimlerin belirli bir düzen içinde örgütlenmesi ile oluşturulan yapılar, tamamen dönemin önemli bir tarımsal ticaret ürünü olan cehri üretiminde kullanılmak için gerekli olan güvercin gübresi elde etmek amacıyla oluşturulmuş olup yerel malzeme ile yörenin topoğrafik özelliklerine uyum sağlayacak şekilde yapılandırılmışlardır. (Resim 17)

Resim 17

Gesi ve civarına özgü olan bu yapılar yer üstü ve yer altı olmak üzere 2 bölümden oluşmaktadır. Yer üstünde kalan bölüm; güvercinlerin yapı ile ilişkisini sağlayan bir kapı konumundadır. Bir baca gibi zeminden yükseltelen bu kapı; aynı zamanda iç mekanın aydınlanması ve havalanmasını sağlayan bölümdür. Zemin kotundan 1.5-3 metre yükseltelen kübik kütlelerin vadi yönünde eğik bir düzlemde kesilerek açlandırılması kuşların içeri girişini kolaylaştırmak amacıyla yöneliktir. (Resim 18)

Resim 18

Yer üstünde yapı dokusunu oluşturan baca bölümü; tüm güvercinliklerde fonksiyon açısından bir farklılık içermemekle birlikte, biçimleniş açısından birkaç değişik geometriye sahiptir. Kare, dikdörtgen prizma, dairesel, silindirik, eliptik formlarda yapılandırılan bacaların yapı bitim detayları da birbirinden farklı özellikler göstermektedir. Kimi bacaların üst noktaları basamaklar şeklinde kademelendirilirken, kimi bacalar tek yönde eğimli olarak yapılandırılmıştır. Her iki tipte de yapı bitimi, genişliği 30-50 cm olan taş platformlarla sağlanmıştır. Bu platformlar güvercinlere konmak, güneşlenmek, dinlenmek için saçaklar oluşturmuştur. Kuşların tünemesi için eğimli ve/veya kademeli olarak biçimlendirilen ve vadi yönünde alçalan bu platformların yanı sıra eğime dik yönde düz bir platform oluşturulmuş örneklerle de rastlanmaktadır. Yöre mimarisinde yer alan taş konsolları andıran minyatür konsollar ile desteklenerek oluşturulan platformlar ile yalın yapı yüzeyi hareketlendirilmiştir. (Resim 19-20)

Resim 19

Resim 20

Yerel malzeme olan andezit ve bazaltlarla yapılandırılan bacalardan dairesel forma sahip olanlar moloz taştan, köşeli geometrik formlarla şekillendirilenler ise, yarı işlenmiş kesme taş ve moloz taştan yapılmış olup bağlayıcı malzeme olarak çamur harç kullanılmıştır. Güvercinlere zarar verebilecek olan sürüngen ve böceklerden korunmak amacıyla yüksek tutulan bacalar; aynı zamanda alçı+yumurta akı ve kireç kaymağı karıştırılarak elde edilen bir karışım ile sıvanmıştır. Güvercinlere ve güvercin yumurtalarına ulaşmak isteyen; sansar, tilki, gelincik gibi hayvanların ayaklarını kaydırarak yuvaya ulaşımını engellemek amacıyla hazırlanan bu şeffaf karışım ile doğal taş duvar örgüsünün görsel etkisi bozulmamış, ancak sıvının kaydırıcılık özelliği nedeniyle zararlı hayvanların yuva içine girmesine engel olunmuştur.

Yüzeyden bakıldığında rasgele sıralanmış gibi görünen bu baca gruplarının altında yer alan ana yuva bölümü ise; işlevi, yalın bir konstrüksiyon uygulaması ile uzlaştırarak biçimlemiş gerçek bir tasarım ürünüdür. Hiçbir form endişesi taşımadan tamamen arazi şartlarına uygun olarak fonksiyon özellikleri ön plana alınacak bir şekilde tasarlanmış olan toprak altı bölümü özgün bir mimariyi yansıtmaktadır.

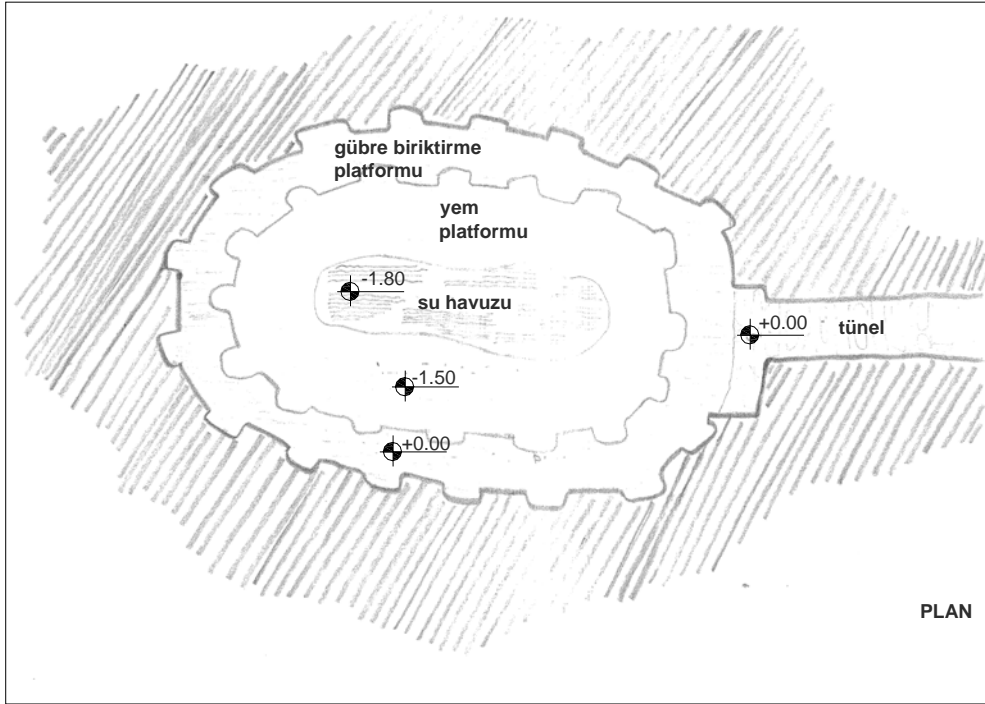

Resim 21

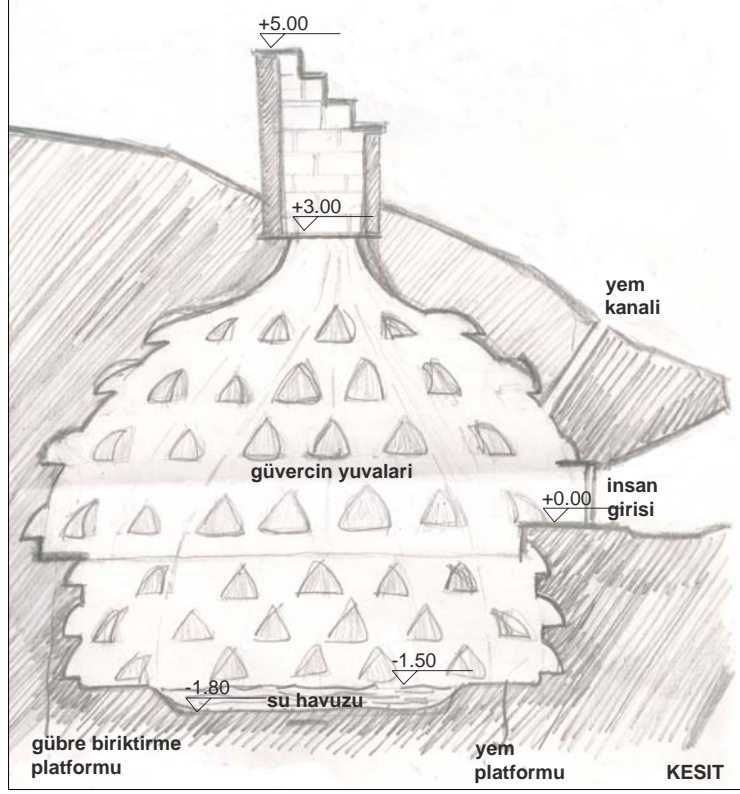
Resim 22

Güvercinlerin güven içinde yaşamaları ve dönem için çok önemli bir ticari gereç olan gübrelerinin kolay bir şekilde toplanması amacıyla dönük olarak tasarlanan bu bölüm, hem geometrik hem de yapısal açıdan oldukça yalındır. Ancak özellikle gübre düşüşü sırasında alttaki yuvanın kirlenmesine engel olacak şekilde kaydırılmış yuva düzenleri gibi ayrıntılar, yapının ne denli işlevsel ve detaylı düşünülerek planlanmış olduğunu da vurgulamaktadır. (Resim 21-22) Bölgenin jeolojik yapısında var olan kayalık bir bölümde yapılan yapılar tamamen kaya oyma tekniğinde, alışla geldik biçimlerin ötesinde, eğrisel olarak kaya içine oyularak yapılmıştır. (Çizim 1)

Çizim 1

Yapı duvarlarında 20-30 cm derinlikte güvercin yuvaları tek tek oyulmuş, güvercinler için emniyetli küçük yuvalar oluşturulmuştur. Bu yuvaların birbirleriyle ilişkilendirilişindeki geometrik bağ gerçekten ilginçtir. Hiçbir güvercin yuvası diğer yuvanın aksı üzerinde yer almamaktadır. Yerleşimde mutlaka aks kaydırılmış ve hiçbir güvercinin diğer güvercini veya yuvasını kirlenmemesine özen gösterilmiştir. 2. sırada aynı aksı yakalayan yuvalar duvarda oluşturulan içbükey eğim nedeniyle birbirine zarar vermemektedirler. (Çizim 2)

Çizim 2

Yapının ana amacının güvercin gübresi toplamak olduğu düşünüldüğünde, bu geometrik zincirin ilişkilendirilişinin ciddi bir tasarım örneği oluşturduğu görülmektedir. Bu küçük yuvalarda yaşayan güvercinlerin dönemin ticari şartları için çok kıymetli olan gübrelere yapıyı çepeçevre dolaşan platformda toplanmaktadır. (Resim 23) Gerekli dönemlerde yapıya girerek bu gübrelere toplayan insanların yapı ile ilişkisi ise dar bir tünelden sağlanmaktadır. (Resim 24) Giriş tüneli, bir insanın rahatça girip çıkması için oldukça küçüktür. Tünelden yuvanın zeminine birkaç basamakla inilir. Yuvada biriken gübreler önce yuva içinde toplanır sonra torbalar ile bu dar tünelden dışarı çıkartılır. Eğimli bir tünelden geçerek iç mekana ulaşan kişilerin yuvalarda ve platformda biriken gübrelere rahat toplayabilmeleri için farklı kotlar arasına basamaklar oyulmuştur. Bu basamak düzeni her güvercinlikte arazi şartlarına bağlı olarak değişiklik gösterebilmektedir. En alt kotta, yapının ortasında yer alan ve bacanın tam altında konumlandırılmış, 15-20 cm derinliğinde bir su havuzu yer almaktadır. (Çizim 1) Yağmur suları yer üstünde yer alan bacadan girerek bu çanakta toplanır. Güvercinlerin su ihtiyacının karşılanması amacıyla dönük olarak yapılandırılan bu havuz, bacadan giren yağmur suları ile

dolmaktadır. Suyun fazlası ise toprak zemin tarafından emilmektedir. Havuzun hemen yanında yer alan yem platformu ise küçük bir tünel aracılığı ile zemin üstü ile ilişkilendirilmiştir. Güvercinlere yaz aylarında yem verilmez. Ancak kış aylarında belirli zaman dilimlerinde eğimin alt kısmından açılan yaklaşık 10 cm genişliğindeki bir kanaldan, yuva içine yem atılır. (Çizim 2)

Resim 23

Resim 24

Kısaca özetlenecek olursa, ritmik bir düzen içerisinde bir grup oluşturacak şekilde yapılandırılan bu tip güvercinliklerin bir birimi; baca, havuz, yuvalar, yem toplama platformu ve güneşlenme saçakları gibi ana ünitelerden oluşmaktadır. Ticari ve üretim amacı ile yapılandırılan bu özgün oluşumun her bir birimi, coğrafyanın sunduğu doğal kaynak ve malzeme olanakları ile yerel ustaların bilgi birikimi ve el becerileri ile biçimlendirilmişlerdir.

3.3. Güvercinliklerin Çevresel Etkileri

Kısmen harap, kısmen ayakta duran ve geçmişin yoğun yerleşmişliğinin izlerini taşıyan bu yapılar, coğrafyanın sunduğu doğal kaynak ve malzeme olanakları ile biçimlenerek özgün bir doku oluşturmaktadırlar. Derevenk vadisini ikiye bölen dereye yönlenmiş yamaçlarda yer alan bu doku; dere boyunun bol ağaçlı dokusu ile kontrast oluşturan geniş kaya yüzeyleri arasında yer alan küçük otsu bitkiler ve toprak parçalarından oluşan zemin üzerinde yükselen baca formasyonları ile etkili bir görünüm sergilemektedir. (Resim 25)

Resim 25

Farklı geometrik formlarla biçimlendirilen bu yapılar, yerel malzemenin saf yorumu ile yan yana yapılandırılarak doğal çevre ile bütünleştirilmiştir. Topografya, vadinin iki ucunda yer alan yapılarda, güvercinleri karşılayan, onların içeri girişini kolaylaştıran, açılı ve eğimli bir düzenlemeyi gerekli kılmıştır. (Resim 26-27) Böylece, kare, dikdörtgen, prizmatik, eliptik veya silindirik olarak düzenlenen yapıların sıradan geometrik formlarına farklı değerler katılarak heykelsi bir görünüm kazandırılmıştır. (Resim 28)

Resim 26

Resim 27

Resim 28

Bu yerleşim düzeni, ilk bakışta sıradan bir yerleşim gibi görünmekte birlikte, detaylı bir gözlemde bu yapıların kendi içinde örgütlü bir ritmik düzen sergilediği anlaşılmaktadır. Bu düzen vadiler boyunca görsel hareketi kanalize etmekte, ve doğal çevrenin çerçevesel manzarasını oluşturmaktadır. Rasyonel formları, soyut düzlemleri, arazi uyumları, yerel malzemenin doğa ile bütünlüğünün ders verici birikimi ile bu yapılar, tutarlı ama yine de esnek bir yerleşimi yansıtır. Her birim, topografyasına uygun eğim ve biçimleniş ile kırsal arazideki yerine oturmuş,

kullanıcısı olduğu kuşların doğasına uygun olarak belirlenen düzenin etkisi altında vadiye yönlendirilmiştir. Birlikte örgütlenen bu tekil küçük birimler, doğa ile bütünleşerek, kendine ait geometrik bir yaşantı kazanır. Dönemin ihtiyacına bağlı olarak tamamen fonksiyonalist bir yaklaşımla inşa edilen bu yapılar, yan yana örgütlenişleri ve doğa uyumları ile siluetin ritmik düzenini kurarlar. Belirli bir düzen içinde organize olmuş birimler, zengin ve özgün biçim repertuarları, doğa ile uyumlu yapıları, enderlik ve homojenlik değerleri ile yereldeki küresel güç olarak da nitelendirilebilir.

4. Koruma Sorunsalı Ve Çözüm Önerileri

19. yüzyıl sonlarında boya ve boya maddelerinin yapay yollardan imal edilmesi sonucunda cehri ihracı durmuş ve buna bağlı olarak 1930'lu yılların sonundan itibaren cehri üretimi de tamamen terk edilmiştir. Bunun sonucu olarak güvercin gübresinin ekonomik getirisi azalmış ancak yerel tarımsal ticaret ürünü olarak kullanımı kısıtlı da olsa devam etmiştir. Suni gübrenin yaygınlaşması ile birlikte güvercin gübresi ihtiyacı sona ermiş, kullanım alanını tamamen yitiren yapıların bozulma süreci başlamıştır. Bu süreç sonucunda bu yapıların bir kısmı, morfolojik açıdan var olan vadi formasyonları içerisinde gizlenerek günümüze ulaşabilmeyi başarabilmiştir. Ancak tüm dünyada olduğu gibi Anadolu'da da etkisini gösteren hızlı kentleşme, bu yapıların mevcudiyetini risk altında bırakmaktadır.

Hızla küreselleşen dünyamızda hızlı kentleşme, ve gelişme trendi içinde sisteme katılma savaşımı veren tüm dünya kentleri ciddi bir kültürel kimlik sorunsalı ile karşı karşıyadır. Kentleşme ve kültürel kimliksizlik ikilemi ile karşı karşıya gelen kentlerin belki de en önemli problemi sürdürülebilir yerel mimaridir. Kayseri kenti kırsalında her şeye rağmen günümüze gelebilen bu özgün yapılar geçerliliklerini yitirerek bir anlam kayması yaşamış olmakla birlikte bir dönemin sosyo-kültürel yaşamına tanıklık etmeleri ve ender bulunur bir sanayi yan dalı yapısı olmaları nedeniyle tanıtılmayı ve halk mimarisinin temsilcisi olarak dünya kültür mirasına eklenilerek gelecek nesillere aktarılmayı hak ederler.

Küreselleşen dünyada bu özgün özellikleri ile yereli vurgulayan bu yapılar özel bir önem taşımaktadır. Bu noktada, neyin yerel olarak formüle edildiği önem kazanmaktadır. Geleneksel üretim-tüketim alışkanlıklarının günümüzdeki yansımaları olarak da tanımlayabileceğimiz güvercinlikler, gerek mimari yapıları, gerek doğa ile uyumlu yerleşmeleri, gerekse ekolojik tarım örnekleme ile enderlik değerine sahip; tarım ve ticaret işlevlerini destekleyen önemli bir yapı topluluğudur.

Bu gün terk edilmiş durumda olan bu özgün endüstri yapılarının, yakın çevresini oluşturan doğal alanlarla birlikte bir kültür mirası olarak korunumunu sağlamak gereklidir. Öncelikle alanın bütünselliğini korumak; tarihsel ve doğal dokusuna aykırı çarpık müdahalelerin önünü kesmek amacıyla bu yapıların bulunduğu alanların derhal doğal koruma alanı olarak değerlendirilmesi ve yasal koruma altına

alınması gerekmektedir. Vadinin tarihsel, doğal ve kültürel nitelikleriyle bir bütün halinde korunabilmesi için bir turizm yatırımı çerçevesinde ele alınması gerekebilir. Yapılar; koruma altına alınarak bir açık hava müzesi olarak turizmde değerlendirilebileceği gibi, ekolojik duyarlı bölge olarak belirlenerek; günümüzde popülerleşen organik tarım ürünlerinin yetiştirilmesinde doğal gübre elde edilmesi amacıyla yeniden eski işlevlerine ve canlılıklarına döndürülmesi de mümkün görülmektedir.

Sonuç

Hızlı kentleşmenin baskısı altında henüz ezilmemiş vadilerin doğal dokusunun tamamlayıcısı olarak günümüze akabilmiş olan güvercinlikler, yerelin özgünlüğünü dile getirir. Fonksiyonu, formu ve birlikte örgütlenişi ile tamamen kendine özgü bir mimari yapı tipi oluşturan bu yapılar zamana direnen özgün mimarisi, içerdiği enderlik değeri, pitoresklik değeri, çokluk değeri, homojenlik değeri ve belge değeri ile yereldeki küresel gücün simgesidir.

Son zamanlarda tüm dünyada korumacılar arasında öne çıkan ana motif; “**yer**”in özgün kimliğinin korunması düşüncesidir. Giderek “**sembolik yerler**”in tüm yapısal varlığı ve ilişkileri ile toplumsal anlamı vurgulanarak korunması önem kazanmakta, canlandırma ve yeniden yaşatmada özgün fonksiyonu ve yerel yapı özellikleri öne çıkartılmaktadır. Bu bağlamda anıtsal yapılardan sivil mimariye, kentsel dokulardan endüstri yapılarına uzanan bu koruma zincirinde zincirin görünmeyen parçalarını oluşturan küçük ticari yapılardan biri olan güvercinlikler ; mimari mirasın akılcı çözümlerinin temsilcisi olarak gelecek kuşaklara aktarılmayı hak ederler. Yapıldığı dönemin sosyo-ekonomik yapısını, yapım sistemini, ticari etkinliklerini, komşuluk ilişkilerini, mimari çözümlerini ve daha birçok bilgiyi bize aktaran belge niteliğindeki bu az bilinen mimari yapı stokunun, dünya kültür mirasına eklenerek, korunumunun sağlanması ise kültürel bir görevdir.

KAYNAKÇA

- Aktan, A., “Osmanlı Belgelerine Göre Kayseri’deki Gayrimüslim Tebaanın Durumu”, **III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri**, E.Ü. KAYTAM Yayınları, Kayseri, 2000, S:6-33
- Benneth,F.,**Kayseri Sancağı Hakkında Hazırlanan Genel Rapor (1880)**, Çev:Uygur Kocabaşoğlu, Kayseri Ticaret Odası Yayınları, Kayseri – 1996
- Boyer, M.C., *The City of Collective Memory*, The MIT. Press, MA.& London, 1996
- Büyükmişçi, G., **Kayseri’de Yaşam ve Konut Kültürü**, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Yayın no:148, Kayseri- 2006
- Büyükmişçi, G., **Taş Sivil Mimarlık Örneklerinde Korumaya Yönelik Yöntem Önerileri ve Bu Yöntemlerin Kayseri Örneğinde Uygulanışı**, M.S.Ü..Fen Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul - 1997
- Faroqhi, S., **Men of Modest Substance House Owners and House Property in Seventeenth Century Ankara and Kayseri**, Cambridge University Press, Cambridge, London -1973
- Gülyaz, M., “Kapadokya Bölgesinde Güvercinlikler”, **Kapadokya**, Ayhan Şahenk Vakfı Yayınları, 2000, s:548
- Gülyaz, M., “Kapadokya Sivil Mimarisi”, **Skylifedergisi**, www.nevsehir.gov.tr (31.07.2006) T.C. Nevşehir Valiliği Sitesi
- İssawi, C., **The Economic Histoire Turkey (1800-1914)**, Chicago - 1980
- İşçen, Y., “Türk Toplumunda Güvercin”, Anadolu Güvercin Kültürü Derneği, www.anadoluguvercin.com (22.05.2006)
- Jennings, S.R.C., **Urban Population in Anatolian in The Sixteenth Century: A study of Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon, Erzurum.**, Int. J. Middle East Stud., Ankara-1976
- Karagöz, S., “Anadolu’da Güvercinlikler”, **İbibik Dergisi**, Kuş Araştırmaları Derneği Yayınları Yıl:1, Sayı:3, Temmuz 1999, ISSN:1302-3357
- Korumaz, M., “Korunması Gereken Bir Yapı Türü Güvercinlikler”, **VI. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Sempozyumu Bildirileri**, Kayseri, 2002, s:505
- Tuzcu, A., “19. Yüzyılın Başlarından 20. Yüzyılın İlk Çeyreğine Seyyahların Gözüyle ve Konsolosluk Raporlarında Kayseri’nin İktisadi Yapısı”, **III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri**, KAYTAM Yay., Kayseri - 2000, s:527-552

Türkmen, K., “Kayseri’ye Özgü Bir Yapı Türü Güvercinlik” ,**Sanatsal Mozaik**, İstanbul, 2002, s:102-105

Rudofsky, B., **Architecture Without Architects**, Doubleday & company, Newyork, 1964

www.Cappadociaonline.com, (12.06.2006) Gülyaz M., “Kapadokya Güvercinlikleri”

www.anadolugüvercin.com (22.06.2006) İşçen, Y., “Gesi’nin Güvercinlikleri”

www.nevşehir.gov.tr (31.07.2006) T.C. Nevşehir Valiliği Sitesi

www.taklacigüvercin.com/kapadokya (27.06.2006)

www.su-dunyasi.com.tr/ekim2004-15/kapadokya (12.07.2006)

www.kenthaber.com/Idetay (31.07.2006)

www.vinotolia.com/tr (09.07.2006)

RESİM KAYNAKLARI

Erciyes Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Restorasyon Ana Bilim Dalı Arşivi

Kutup Dalgakıran arşivi

Gonca Büyükmihçi arşivi

www.guvercinbirliigi.com/arşiv (31.07.2006)

www.tr.wikipedia.org/wiki/kapadokya (31.07.2006)

ÇİZİM KAYNAKLARI

Çizim 1: Araş. Gör. Burcu Kara Salgın Tarafından çizilmiştir.

Çizim 2: M. Korumaz’ın 2002 Tarihli Çizimi, Araş. Gör. Burcu Kara Salgın Tarafından Güncellenerek çizilmiştir.